

**CENTRUM
EUROPY
WSCHODNIEJ**

UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

Oksana Voytyuk

**Psychiatria represyjna we współczesnej Rosji
jako sposób na walkę z „INAKOMYSLIEM”**

ANALIZY / POLITYKA

**Nr 14
2017**

Copyright © Centrum Europy Wschodniej UMCS

REDAKCJA NAUKOWA:

Prof. dr hab. Walenty Baluk

Dr Nadia Gergało-Dąbek

OPRACOWANIE GRAFICZNE:

Mgr Barbara Targońska

WYDAWCA:

**Centrum Europy Wschodniej
Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie**

ul. Zana 11, 20-601 Lublin,
tel. (+48) 81 537 64 04; tel./faks (+48) 81 537 64 61
biuro@centrum.umcs.pl
<http://www.centrum.umcs.pl>

ANALIZY / POLITYKA Nr 14

Oksana Voytyuk

Psychiatria represyjna we współczesnej Rosji
jako sposób na walkę z „INAKOMYSLIEM”

LUBLIN, styczeń 2017

WSTĘP

Psychiatria represyjna, pojęcie które kojarzy się ze Związkiem Radzieckim i ruchem dysydenckim w latach 60-80 XX wieku. O nadużyciach psychiatrycznych wiadomo nie wiele, a te informacje, które są dostępne stanowią główną bazę dowodową. Przeważnie są to wspomnienia osób represjonowanych – Władimira Bukowskiego, Aleksandra Podrabineka, Walerii Nowodworskiej, Petra Grygorenki i innych. Najbardziej znanymi pracami w tym zakresie są: *Карательная медицина* (A. Podrabinek), *Безумная психиатрия* (A. Prokopenko), *В подполье можно встретить только крыс* (P. Grygorenko), *Палата №7* (W. Tarsis), *Над пропастью во лжи* oraz *По ту сторону отчаяния* (W. Nowodworskaja), *Пособие для инакомыслящих (Psychiatria dla nieprawomyślnych, 1975)* (W. Bukowski oraz S. Gluzman), *Институт дураков* (W. Nekipelow), *I powraca wiatr ...* W. Bukowski. W Polsce o radzieckiej psychiatrii pisał B. Brązkiewicz - *Psychiatria radziecka jako instrument walki z opozycją polityczną 1918-1984*.

RYS HISTORYCZNY

W latach 60-80 XX wieku, psychiatria represyjna nabrała olbrzymich obrotów, jednak pojawiła się ona znacznie wcześniej. Aleksander Podrabinek w pracy „Represyjna medycyna” pisze, że represji wobec dysydentów w Rosji dokonywano zawsze, gdyż ten kraj nie posiadał tradycji swobód obywatelskich i uczciwej walki politycznej. Tylko przez cztery miesiące (z marca po kwiecień 1917 roku) w Rosji istniała wolność polityczna i nie było więźniów politycznych. Przez resztę czasu, represję rosły lub spadały w zależności od stabilności reżimu politycznego¹.

Po objęciu rządów w Rosji przez bolszewików w październiku 1917 roku, rozpoczęła się walka z „inakomyslijem” (odmiennym myśleniem). Osoby, o odmiennych poglądach niż hasła komunistów były poddawane represjom politycznym. Wachlarz środków i metod był bardzo szeroki – od pozbawienia wolności, deportacji z kraju,

¹ Подрабинек А., Карательная медицина, под редакцией Людмилы Алексеевой, Изд-во “Хроника”, Нью-Йорк, 1979, 194 с. http://www.vtoraya-literatura.com/pdf/podrabinek_karatelnaya_meditsina_1979_text.pdf

pozbawienia obywatelstwa, wysiedlenia, zasłania, ograniczenia wolności do uznania człowieka niepoczytalnym i pomieszczenia go na przymusowe leczenie do kliniki psychiatrycznej. Represyjna psychiatria była stosowana wtedy, kiedy trudno było postawić jakiegokolwiek konkretne zarzuty lub udowodnić winę oskarżonego, a organy ścigania wszelako dążyły do odizolowania takiej osoby od reszty społeczeństwa. Wtedy takiej osobie zalecano przeprowadzenie kryminalistycznych badań psychiatrycznych. Takie badania bardzo często uznawały oskarżonych niepoczytalnymi i wobec nich stosowano obowiązkowe środki medyczne (leczenie przymusowe)².

Zdając sprawę z tego, że psychicznie zdrowy człowiek potrafi uciec z kliniki psychiatrycznej, pracownicy NKWD doszli do wniosku, że dobrym wyjściem będzie powołanie specjalnych więziennych szpitali psychiatrycznych w ramach Ludowego komitetu spraw wewnętrznych³. Ta idea po raz pierwszy została zrealizowana w styczniu 1939 roku, w szpitalu psychiatrycznym w Kazaniu. Tam został stworzony nowy oddział dla „politycznych”. Ze względu na, to że liczba „politycznych” wciąż rosła, Lawrentii Beria, kilka miesięcy później wydał rozporządzenie o podporządkowaniu Kazańskiego szpitala psychiatrycznego NKWD. W ten sposób pojawił się pierwszy więzienny szpital psychiatryczny w ZSSR⁴. Na początku lat 50-ch XX wieku w Kazańskim więziennym szpitalu psychiatrycznym przebywało około 1000 więźniów. Metody „leczenia”, które były stosowane w szpitalu, były znane jeszcze z XVI_XVIII wieku – przede wszystkim to terapia elektrowstrząsami oraz kaftan bezpieczeństwa. Jednak w porównaniu z łagromi, w szpitalu psychiatrycznym warunki utrzymania były znacznie łagodniejsze niż w łagrach.

Instytut psychiatrii sądowej imienia Serbskiego został powołany w 1923 roku na bazie oddziału policyjnego, najpierw był podporządkowany MSW, a później Ministerstwu zdrowia ZSSR⁵. W połowie lat 30-ch XX wieku, Instytut stał się monopolowym bez kontrolnym organem psychiatrii sądowej, w sprawach kontrewolucyjnych. Do dziś Instytut prowadzi badania psychiatryczne w sprawach

² Прокопенко А., Безумная психиатрия, Издательство: Совершенно секретно, 1997 г., 176 с.

³ Карательная психиатрия в России. Москва 2004, с. 28.

⁴ Там же.

⁵ Прокопенко А. Безумная психиатрия, с. 36, <http://raptus.su/threads/prokopenko-a-s-bezumnaja-psixiatrija-1997.673/>

politycznych. Instytut został odizolowany od innych zakładów psychiatrycznych i stał narzędziem w rękach władzy na wykonanie zamówień politycznych. Przedstawiciele Instytutu Serbskiego które dokonywali ekspertyzy w sprawach karnych dotyczących bezpieczeństwa państwa, brały także udział w działaniach dochodzeniowych. W instytucie szeroko rozpowszechnioną była metoda kofein-barbiturowego odhamowania. Ta metoda była stosowana wobec osób, które w trakcie przeprowadzenia dochodzenia odmawiali zeznań lub nie chętnie kontaktowały z organami śledczymi. Zastosowanie tej metody powodowało, że człowiek stawał się rozgadany i pod wpływem leków sprawnie odpowiadał na zadawane pytania, które były później wykorzystane jako dowody. W instytucie działało specjalne laboratorium (zostało zamknięte po śmierci Stalina) celem którego było wypracowanie specjalnych leków, które hamowałyby samokontrolę u osób, które były poddawane ekspertyzie psychiatrycznej⁶. Wśród innych metod, które były stosowane w tego typu szpitalach psychiatrycznych – pobicia, fiksacja (przywiązanie za ręce i nogi od kilku godzin do kilku miesięcy), ścianoterapia (trwała izolacja)⁷.

W 1951 roku został odkryty kolejny zakład więzienny – Leningradzki specjalny (więzienny) szpital psychiatryczny. W 1953 roku, na leczeniu tam przebywało około 800-1000 osób. Przeważając większość więźniów byli osoby psychicznie zdrowe. Przetrzymanywani byli one na specjalnych oddziałach. Metody „leczenia” były okrutne – stosowano insulinowe wstrząsy, domięśniowe iniekcje roztwór oczyszczonej siarki (sulfazyn), mokre ukrutki. Ponadto, w Leningradzkim szpitalu psychiatrycznym stosowano sonoterapię, trwałe podawanie leków nasennych.

Pomimo Kazańskiego i Leningradzkiego szpitala psychiatrycznego było jeszcze około 5 o podobnej specyfice – oddział przy więzieniu Butyrskim (w latach 1953-1954 znajdował się w budynku byłej cerkwi), szpital psychiatryczny w rejonie miasta Tomsk (na terenie sowchoza „Czekist”) – wysyłano tam chorych psychicznie lub osób które udawały chorobę psychiczną, Syczewski szpital psychiatryczny oraz więziennio-

⁶ Прокопенко А., Безумная психиатрия, с. 37.

⁷ Подрабинек А., Карательная медицина, с. 120.

psychiatryczny szpital w Gorkim⁸. Są dane o psychiatrycznej kolonii w Czistopole oraz Szacku.

W okresie stalinizmu, trafić do „psychuszki” było marzeniem wielu więźniów⁹, nie tylko politycznych, gdyż warunki utrzymywania były tam stosunkowo łagodniejsze niż w łagrach, ale i tak mimo wszystko w takich szpitalach w okresie wojny ginęło około 40-50 osób dziennie. Więźniowie w szpitalach psychiatrycznych mieli możliwość bez ograniczeń dostawać paczki, listy, przelewy pieniężne, mieli możliwość spotkania z krewnymi. W szpitalu Leningradzkim była biblioteka i raz w tygodniu pokazywali kino, były amatorskie grupy talentów, warunkiem powołania takich grup była apolityczność. Mimo wszystko warunki przebywania w takich szpitalach były dość trudne¹⁰.

Inicjatorem wykrycia dowolności medycyny karalnej stał Sergiei Pisariew, były więzień Leningradzkiego szpitala i ośmiu stalinowskich więzień. Po uwolnieniu w 1953 roku napisał list do Stalina, w którym uzasadnił niezbędność likwidacji Ministerstwa bezpieczeństwa państwowego. Jednak w dniu śmierci Stalina Pisariew został ponownie aresztowany i umieszczony w Leningradzkim Szpitalu psychiatrycznym. Na wolność Pisariew wyszedł w 1955 roku i próbował wszcząć sprawę wobec personelu Leningradzkiego szpitala psychiatrycznego i wobec ekspertów-psychiatrów z Instytutu Serbskiego. W związku z wnioskiem Pisariewa została powołana specjalna komisja, która zaczęła badać sprawę. Fakty przedstawione przez Pisariewa zostały potwierdzone, ponadto, zostały wykryte i inne naruszenia. Komisja dokumentalnie potwierdziła, że sowieckie szpitale psychiatryczne, szczególnie Kazański i Leningradzki kompletowane byli psychicznie zdrowymi ludźmi. Ponadto, 75 % więźniów ofiary represji. Do ukarania

⁸ Подрабинек А., Карательная медицина, с. 25.

⁹ O tym, jak okazało się, mylnym przekonaniu pisał w swoich wspomnieniach W. Bukowski: „ w czasach stalinowskich trafić do szpitala psychiatrycznego zamiast łagru uważano za zbawienie, a niektórzy lekarzy-psychiatry świadomie ratowali tam ludzi. Mimo wszystko „skazany na leczenie” miał przyznać się do winy i uznać postawioną mu diagnozę. Ponadto, wymagano przyznać się w popełnieniu przestępstwa pod wpływem choroby. Bez takiego przyznania lekarze nie mogli wypisać chorego ze szpitala, a sąd – uwolnić...”. W. Bukowski, kiedy dowiedział się że został uznany przez komisję lekarską za niepoczytalnego, nawet ucieszył się, gdyż wielokrotnie słyszał od swoich kolegów o tym, że psychiatryk jest lepszy od łagru, gdyż osoby, które tam trafiały, zostały pozbawione obowiązku pracy, mieli lepsze jedzenie, mogli spać w ciągu dnia, mieli prawo na spotkania z rodziną co miesiąc, i nawet dostawać z domu książki. Jednak rzeczywistość nie zawsze była taka, jak ją opisywali byli więźniowie. Z pewnością można powiedzieć, że warunki przetrzymywania w psychiatryku w znacznym stopniu zależały od postawy oskarżonego. W. Bukowski, *I powraca wiatr...* s. 90.

¹⁰ Подрабинек А., Карательная медицина, с. 28.

winnych nie doszło¹¹. Wspólnota światowa o karalnej psychiatrii w ZSRR dowiedziała się w 1963 roku, w związku ze sprawą Waleria Tarsisa i jego książką „Pałata Nr 7”¹².

Pierwsza próba oceny działalności szpitali psychiatrycznych została podjęta po śmierci Stalina, w okresie Chruszczowskiej odwilży. W 1956 roku komisja Prokuratury ZSSR wydała akt, w którym uznała za nielegalne i sprzeczne z Kodeksem karnym RSFSR przetrzymywanie więźniów w szpitalach psychiatrycznych. Wydawało się, że po wykryciu nadużyć, karalna psychiatria zostanie zapomniana. Niestety koło zamachowe zaczęło nabierać jeszcze większych obrotów. W 1961 roku, powstał Syczewski szpital psychiatryczny (obwód Smoleński), w 1964 – Błagowieszczeński szpital psychiatryczny (obwód Amurski), w 1965 r. – Czerniachowski szpital psychiatryczny (obwód Kaliningradzki) oraz Kostromski szpital psychiatryczny. W 1966 roku, został odkryty szpital psychiatryczny w Mińsku, w 1968 r. w Dniepropietrowsku, a w 1970 – w Orle. Według danych statystycznych podawanych przez A. Prokopenko, w 1970 roku w szpitalach psychiatrycznych MSW ZSRR przebywało 3350 więźniów, a w 1979 roku, ich liczba stanowiła – 6308 osób.

Kres „politycznej” karalnej psychiatrii położono wraz z upadkiem ZSSR. W 1988 roku Ministerstwu zdrowia ZSRR przekazano 16 szpitali psychiatrycznych, podporządkowanych MSW ZSSR, z czego 5 zostało całkowicie zlikwidowanych. Z psychiatrycznego rejestru wyeliminowano 776 tysięcy pacjentów¹³.

Jedną z pierwszych ofiar zastosowania represyjnej psychiatrii stała liderka socjał-demokratycznej partii Rosji – Maria Spiridonowa. Aktywistka została aresztowana w lutym 1919 roku i skazana na leczenie w klinice psychiatrycznej, z której ona uciekła w kwietniu 1919 roku. W październiku 1920 roku, Spiridonowa została ponownie aresztowana i wsadzona do Butyrskiego więzienia (Butyrka), skąd była wysłana na przymusowe leczenie do kliniki psychiatrycznej, w której przebywała do października 1921 roku¹⁴. O dalszych losach tej kobiety nic nie wiadomo.

¹¹ Tamże.

¹² В. Тарсис, Палата №7, http://antology.igrunov.ru/authors/tarsis/palata_7.html

¹³ Прокопенко А., Безумная психиатрия, с. 84.

¹⁴ Подрабинек А., Карательная медицина, с. 21.

WSPOMNIENIA BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Władimir Bukowski

Władimir Bukowski, syn radzieckiego krytyka literackiego - Konstantina Bukowskiego, po raz pierwszy został aresztowany za działalność antyradziecką w wieku 21 lat. W 1963 roku został aresztowany za posiadanie dwóch kopii książki Milowana Dżilasa *Nowa klasa* i skierowany na ekspertyzę psychiatryczną do instytutu im. Serbskiego, gdzie został uznany za niepoczytalnego i wysłany na przymusowe leczenie do szpitala psychiatrycznego w Leningradzie, gdzie spędził dwa lata. Po wyjściu ze szpitala w 1965 roku, nie ustąpił i kontynuował działalność w obronie praw człowieka. W 1970 roku zaangażował się w ruch obrony praw człowieka¹⁵, a latem tegoż roku udzielił wywiadu korespondentom zagranicznym, w którym obnażył rzeczywistość radzieckiej psychiatrii, szczególnie nadużycia i wykorzystanie jej do celów politycznych. W 1971 roku Bukowskiemu udało się przekazać na Zachód materiały „dotyczące sześciorga represjonowanych wraz z apelem o zbadanie, czy ekspertyzy te rzeczywiście mogą świadczyć o ich niepoczytalności”¹⁶. W marcu 1971 roku W. Bukowski ponownie został aresztowany i poddany po raz kolejny ekspertyzie psychiatrycznej w Instytucie im. Serbskiego¹⁷. Tym razem został uznany za poczytalnego i za antyradziecką propagandę został aresztowany na 7 lat pozbawienia wolności. W obronie W. Bukowskiego stały jego przyjaciele oraz akademicy M. Leontowycz i A. Sacharow¹⁸. Od czasu aresztowania Bukowskiego w ZSRR na Zachodzie toczyła się aktywna walka o jego wyzwolenie. Wśród wielu działań podejmowanych na Zachodzie, można wyróżnić prace brytyjskiego komitetu „W obronie Bukowskiego”, utworzonego w 1975 roku oraz działalność międzynarodowego komitetu przeciwko na rzecz walki nadużywania psychiatrii¹⁹. Uwolnić W. Bukowskiego udało się dopiero w 1976 roku, na mocy umowy Breżniew-

¹⁵ Brażkiewicz B, *Psychiatria radziecka jako instrument walki z opozycją polityczną 1918-1984*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2004, s. 97-98.

¹⁶ Brażkiewicz B., op. cit., s. 98.

¹⁷ Хроника текущих событий, № 19, от 30 апреля 1971 года, <http://www.memo.ru/history/diss/chr/chr19.htm>

¹⁸ Хроника текущих событий, № 22, от 10 ноября 1971 года, <http://www.memo.ru/history/diss/chr/>

¹⁹ Хроника текущих событий, № 43, от 31 декабря 1976 года, <http://www.memo.ru/history/diss/chr/>

Pinoczet, kiedy to W. Bukowski wraz z rodziną został wywieziony do Szwajcarii i wymieniony na przywódcę komunistycznej partii Chile Luisa Corvalana²⁰.

Pozbawiony radzieckiego obywatelstwa, Bukowski w 1978 roku wydał pracę *I powraca wiatr...* w której dokładnie i wnikliwie opisał funkcjonowanie więziennych szpitali psychiatrycznych w ZSRR. W pracy przytacza własne wspomnienia oraz opisuje tortury, którym poddawano więźniów w psychiatrykach. Leningradzki szpital psychiatryczny niektórzy lekarze określali mianem „naszego małego Oświećcimia”²¹. Praca W. Bukowskiego *I powraca wiatr*, jest pewnego rodzaju kroniką jego życia spędzonego w zaściankach szpitala psychiatrycznego.

Generał Petro Grygorenko

Generał Petro Grygorenko był człowiekiem, który miał dobrobyt materialny, silną pozycję w społeczeństwie, podobnie jak i W. Bukowski stał na drodze aktywnego sprzeciwu niesprawiedliwości społecznej²². Generał Grygorenko jest znanym obrońcą praw Tatarów Krymskich. Za odstępianie od radzieckich norm zachowań społecznych generał Grygorenko zapłacił bardzo wysoką cenę, gdyż został nie tylko pozbawiony wszelkich tytułów, ale także został uznany za niepoczytalnego i skazany na przymusowe leczenie w szpitalu psychiatrycznym. Petro Grygorenko stał się przykładem tego, jak psychiatrię radziecką wykorzystywano do poskramiania niepokornych i zbyt gorliwie walczących z radzieckim systemem²³.

Sprawa Petra Grygorenki nabrała dużego rozgłosu w latach 60-tych XX wieku. W dniu 7 września 1961 roku generał Grygorenko został oddelegowany przez Akademię Wojskową im. Frunze na konferencję partyjną do Moskwy. Zabrawszy głos, Petro Grygorenko zaapelował do walki z karierowiczostwem, łapówkarstwem, i likwidacji wysokich wynagrodzeń urzędnikom partyjnym i państwowym, do ukarania urzędników, którzy przyczyniają się do naruszenia praw obywateli, za co został pozbawiony mandatu

²⁰ Tamże.

²¹ В. Буковский, *И возвращается ветер...*, с. 87,

http://royallib.com/book/bukovskiy_vladimir/i_vozvrashchaetsya_veter.html

²² Подрабинек А., *Карательная медицина*, с. 8-9.

²³ Brażkiewicz B., op. cit., s. 122.

deputowanego, stanowiska wykładowcy w Akademii oraz został przeniesiony do służby na Daleki Wschód²⁴.

W dniu 1 lutego 1964 roku generał Grygorenko został aresztowany i skierowany na ekspertyzę psychiatryczną do Instytutu im. Serbskiego, gdzie przebywał do 19 kwietnia 1964 roku. 17 kwietnia 1964 roku został uznany za niepoczytalnego i przewieziony do specjalnego więziennego szpitala psychiatrycznego w Leningradzie, gdzie przebywał do 1965 roku²⁵. W tym że roku Grygorenko zapoznał się z W. Bukowskim, O. Kosterinym, S. Pysarewym, J. Galankowskim. W. Bukowski wprowadził Grygorenkę do grona moskiewskich dysydentów. Nowe znajomości odtworzyły generałowi drzwi do innego świata – świata silnych ludzi, którzy otwarcie walczyli o swoje prawa i wolności. Krąg przyjaciół ciągle się powiększał i Grygorenko w walce z reżimem już nie był osamotniony²⁶.

W 1970 roku generał Grygorenko znów trafił do szpitala psychiatrycznego, tym razem w mieście Czerniachowsku w obwodzie Kaliningradzkim. Okoliczności przebywania w psychiatryku dokładnie obserwowala „Kronika bieżących wydarzeń”²⁷. W lutym 1970 roku na stronach „Kroniki bieżących wydarzeń” w skrócie zostały opublikowane „Zapisy więzienne Petra Grygorenki”. W tych zapisach Grygorenko opisuje swój pobyt w psychiatrycznym szpitalu, gdzie na znak protestu zaczął głodówkę. Poniżej kilka dni z życia generała Grygorenki w specjalnym więziennym szpitalu psychiatrycznym w Czerniachowsku:

„13 czerwca. Rozpoczął głodówkę.

15 czerwca. Rozpoczęcie przymusowego karmienia. Bicie. Duszenie.

16 - 19 czerwca. Przymusowe karmienie. Biją, duszą. Wywracają rękę. Biją specjalnie w zranioną nogę. Szczególnie okrutni są „lefortowcy” wysłani specjalnie z Moskwy.

17 czerwca. Zaapelowałem, że będę kontynuować głodówkę na znak protestu przeciwko brutalnemu traktowaniu.

²⁴ Обертас О. Генерал Петро Григоренко: спогади, статті, матеріали, Київ, Смолоскип, 2008, с. 29-30

²⁵ Brązkiewicz B., op.cit., s. 123.

²⁶ Обертас О. Генерал Петро Григоренко: спогади, статті, матеріали, с. 30.

²⁷ Хроника текущих событий, № 8, от 30 июня 1969 г., <http://www.memo.ru/history/diss/chr/>

18 czerwca. Napisałem, kogo uważać za winnego w razie mojej śmierci.

Okrucieństwa ustały po dwóch wcześniejszych apelach. Zaczęto siłą mnie pakować w „kaftan bezpieczeństwa”. Opierałem się. Liczba osób, które nawaliły się na mnie wzrosła z 5 do 12 osób. Walka trwała długo. Zazwyczaj padałem ze strasznym bólem w sercu. Miałem nadzieję, że serce tego nie zniesie. Chciałem umrzeć licząc na to, że moja śmierć obnaży samowolę²⁸²⁹.

Pobyty w szpitalach psychiatrycznych generał Grygorenko później opisał w swoich memuarach – *В подполье можно встретить только крыс* oraz *Мысли сумашедшего*. Z opisanych obserwacji Grygorenki wynikało, że w szpitalach psychiatrycznych pomimo osób rzeczywiście chorych psychicznie i dysydentów byli i inne kategorie quasi-pacjentów, znalazły się tam m.in. działacze partyjni i funkcjonariusze KGB, którzy dopuścili się przestępstw kryminalnych, ludzie okaleczeni torturami w czasie przesłuchań w sprawach karnych, których nie można było pokazać publicznie w czasie rozpraw sądowych, informatorzy, którzy byli wprowadzane przez KGB, symulanci, którzy udawali chorobę psychiczną, by uniknąć więzienia i łagru. Opisując pobyt w szpitalu psychiatrycznym Grygorenko pisał, iż psychiatryk jest bardzo strasznym miejscem dla psychicznie zdrowego człowieka, gdyż umieszczony on jest w środowisku osób z deformowaną psychiką. Nie mniej strasznym jest całkowite bezprawie i brak perspektywy. Pacjent specjalnego szpitala psychiatrycznego nie posiada nawet najskromniejszych praw, które są dostępne dla więźniów. On zazwyczaj nie ma żadnych praw. Lekarze mogą z nim zrobić co zechcą, nikt nie stanie w jego obronie, żadne jego skargi lub skargi tych, którzy są z nim w jednej celi, nie opuszczą szpitala. Pozostaje tylko jedna nadzieja na uczciwość lekarzy³⁰.

Cały koszmar sytuacji polega na tym, że zdrowy człowiek, który trafił do psychiatrycznego szpitala zaczyna rozumieć że z czasem i sam może stać się jednym z tych, kogo widzi wokół siebie. Jest to szczególnie przerażające dla ludzi z wrażliwą

²⁸ Хроника текущих событий, № 12, от 28 февраля 1970 г., <http://www.memo.ru/history/diss/chr/chr12.htm>

³⁰ Обертас О. *Генерал Петро Григоренко: спогади, статті, матеріали*, с. 248.

psychiką, które cierpią na bezsenność, którzy nie potrafią izolować się od obcych dźwięków, które rozprzestrzeniają się tam z niezwykłą siłą³¹.

Waleria Nowodworskaja

Antysowiecka działalność pochłonęła Walerię Nowodworską, kiedy ona była młodą dziewczyną. W 1969 roku Nowodworskaja napisała wiersz pt. „Spasibo Partia, tiebie!”, skierowany przeciwko decyzji rządu o wprowadzeniu wojsk radzieckich do Czechosłowacji. Tytuł wiersza stał tekstem ulotki, które Waleria Nowodworskaja wraz z przyjaciółmi wyrzuciła na głowy odwiedzających na Kremlu w hali Pałacu Zjazdów, gdzie odbywały się najważniejsze społeczno-polityczne działania państwa. Za taki wyczyn została aresztowana i oskarżona w antysowieckiej agitacji i propagandzie (art.70. KK RSFSR). Nowodworskaja została umieszczona w izolatce w areszcie Lefortowie, gdzie odwiedzał ją Daniil Lunc, pułkownik KGB, który był kierownikiem na oddziale diagnostycznym badającym sowieckich dysydentów w Instytucie Psychiatrii sądowej im. Serbskiego. Po stwierdzeniu u Nowodworskiej powolnej (вялотекущей) schizofrenii, została ona umieszczona do Kazańskiego szpitala psychiatrycznego. Wobec Nowodworskiej stosowano elektrowstrząsy, bestialskie zastrzyki. Cel takiej terapii polegał na tym, że sowiecki człowiek nie powinien wyodrębnić się z tłumu. Jak wspomina ojciec Walerii Nowodworskiej, stopień okrucieństwa systemu karania dysydentów w Związku Radzieckim był potworny. Kto trafiał do młyna systemu karnego, był cynicznie kaleczony, pozbawiony możliwości założenia rodziny, gdyż ich zdrowie było w znacznym stopniu nadłamane, wielu więźniów zostawało inwalidami³². Co dotyczy Nowodworskiej, po pobytach w klinikach psychiatrycznych na zawsze straciła możliwość zostać matką³³. Nowodworskaja na własnym ciele doznała wielu tortur, zarówno fizycznych, jak i działania środków farmakologicznych.

³¹ Tamże, s. 246.

³³ Отец Новодворской: В ходе принудительного "лечения" в психиатрической лечебнице Лера навсегда была лишена возможности стать матерью, <http://gordonua.com/news/society/otec-novodvorskoy-v-hode->

Władimir Bukowski, Waleria Nowodworskaja, Petro Grygorenko – zwyciężyli w walce z radzieckim reżimem kosztem własnego zdrowia. Niestety na zmianę reżimowi radzieckiemu przyszedł reżim Putinowski, który także stosuje psychiatrię w celach politycznych i dowodem temu jest chociaż by sprawa Ilmi Umerowa oraz innych więźniów politycznych zarówno krymskotatarskich (I. Umerow, R. Memetow, E. Mamutow, jak i ukraińskich (O. Czernij, W. Siruk, S. Klych, N. Sawczenko) oraz rosyjskich (E. Dadin, K. Zadoja, M. Kosenko, A. Moroszkina, M. Pamfilow, P. Pawlenskij, Pussi Riot).

OKRES WSPÓŁCZESNY. SPRAWA ILMI UMEROWA

Sprawa Ilmi Umerowa ma podłoże polityczne. W marcu 2016 roku, Ilmi Umerow udzielił wywiadu krymskotatarskiemu kanałowi telewizyjnemu ATR w języku krymskotatarskim. FSB odwołując się do ekspertyzy językowej tłumaczenia na język rosyjski tego wywiadu doszła do wniosku, że Ilmi Umerow rzekomo zagrażał integralności terytorialnej Rosji, apelując o zwrot Krymu Ukrainie. Zgodnie z tłumaczeniem stenogramu wywiadu, Ilmi Umerow powiedział następujące słowa: „Jest niezwykle ważne, aby zmusić Rosję do opuszczenia Krymu, Donbasu i Ługańska, i jeśli jest to możliwe przywrócić dawne granice Ukrainy ...”³⁴. Sprawa Ilmi Umerowa jest sprawą pokazową: mimo postawionych jemu zarzutów, władze rosyjskie pragną zastraszyć wszystkich członków Medżlisu narodu krymskotatarskiego i regionalnych medżlisów oraz ostrzec ich przed aktywnością społeczną, a tym bardziej polityczną, która jest nastawiona przeciwko istniejącemu reżimowi na Krymie.

Prześladowania członków Medżlisu rozpoczęły się tuż po aneksji Krymu, niektórym jego przedstawicielom został zakazany wjazd na Krym, na przykład, Refatowi Czubarowowi, Mustafie Dżemilewu, a wobec A. Czyjgoza, I. Umerowa zostały wszczęte sprawy karne. Ponadto, po wydaniu uchwały o zakazie działalności Medżlisu i

prinuditelnogo-lecheniya-v-psihiatricheskoy-lechebnice-lera-navsegda-byla-lishena-vozmozhnosti-stat-materyu-79057.html, 04.05.2015.

³⁴ Crimean Tatar Activist Confined in Psychiatric Hospital.Drop Separatism Charges, Allow Necessary Medical Care, <https://www.hrw.org/news/2016/08/26/crimean-tatar-activist-confined-psychiatric-hospital>, 26.08.2016.

uznaniu go za organizację ekstremistyczną, każdy jego członek może być prześladowany przez organy ścigania.

Co się tyczy bezpośrednio sprawy Ilmi Umerowa, w dniu 12 maja 2016 roku prokurator Krymu Natalia Pokłonskaja poinformowała, że śledczy FSB wszczęli sprawę karną zgodnie art. 280.1. Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej „Publiczne apele do realizacji działań mających na celu naruszenie integralności terytorialnej Federacji Rosyjskiej”. Doszło do zatrzymania Ilmi Umerowa oraz do przeszukania jego domu. Ponadto Ilmi Umerowowi zaproponowano dokonać psychiatrycznej ekspertyzy ambulatoryjnie, dobrowolnie. Jednak on odmówił wykonania ekspertyzy, gdyż mogła ona negatywnie wpłynąć na jego reputację. Wtedy śledczy FSB złożył wniosek do sądu i sąd wydał decyzję o umieszczeniu Ilmi Umerowa w klinice psychiatrycznej dla przeprowadzenia przymusowej ekspertyzy psychiatrycznej³⁵.

Wyznaczenie ekspertyzy wywołało rezonans społeczny i międzynarodowy. Szczególne oburzenie wywołał fakt przymusowego umieszczenia schorowanego Ilmi Umerowa (nadciśnienie, cukrzyca, choroba Parkinsona) w szpitalu psychiatrycznym, gdzie w pierwszym dniu pobytu odebrano mu życiowo ważne leki. Umieszczenie tak schorowanego człowieka w takim zakładzie niesło zagrożenie dla jego życia³⁶. Tylko po natychmiastowym nagłośnieniu problemu i działaniom obrońców Ilmi Umerowa pozwolenie na zażywanie wcześniej przepisanych leków zostało wznowione. Bez względu na ciężki stan zdrowia Ilmi Umerow przez trzy tygodnie był on przetrzymywany w szpitalu psychiatrycznym³⁷. Jak powiedziała przedstawicielka Human Rights Watch Tatiana Cooper, „jest to niedopuszczalna próba wykorzystania psychiatrii, aby zmusić Umerowa do milczenia oraz zaplamieć jego reputację. Tak czyniono wobec dysydentów w ZSRR”³⁸. Obecnie Ilmi Umerow potrzebuje leczenia, jednak komitet śledczy nie daje

³⁵ Ильмі Умеров на волі після психлікарні: Це було одне велике катування, <http://www.dw.com/uk/ильмі-умеров-на-волі-після-психлікарні-це-було-одне-велике-катування/a-19532531>, 07.09.2016.

³⁶ Дело крымского татарина Умерова: попытка заставить замолчать <http://www.dw.com/ru/дело-крымского-татарина-умерова-попытка-заставить-замолчать/a-19520765>, 02.09.2016.

³⁷ Умерова: После окончательного запрета Меджлиса мы ожидаем очередного витка репрессий в отношении крымских татар (ВИДЕО), <http://15minut.org/news/163763-umerova-posle-okonchatelnogo-zapreta-medzhliisa-my-ozhidaem-ocherednogo-vitka-repressij-v-otnoshenii-krymskih-tatar-video>, 22.09.2016.

³⁸ Crimean Tatar Activist Confined in Psychiatric Hospital.Drop Separatism Charges, Allow Necessary Medical Care, <https://www.hrw.org/news/2016/08/26/crimean-tatar-activist-confined-psychiatric-hospital>, 26.08.2016.

pozwolenia na wyjazd Umerowa na kontynentalną Ukrainę na leczenie. Ilmi Umerow przebywa w domu w Bachczysaraju bez prawa opuszczenia półwyspu.

Ze wspomnień Ilmi Umerowa:

„W pierwszych dniach przebywania w psychiatrii miałem szok – przede wszystkim był on spowodowany warunkami, w których znalazłem się. Oddział nr 9, gdzie mnie umieszczono – zamkniętego typu, znajdują się tam ludzie z przewlekłymi chorobami psychicznymi oraz osoby, którym została naznaczona ekspertyza (takich były jednostki). Przez kilka dni byłem sam w ogromnym pustym pokoju (pałata) bez drzwi, przylegającym do toalety. Żadnej izolacji od chorych psychicznie nie było. Jedynym „przywilejem” była toaletka (tumboczka) przy łóżku. Najbardziej mnie przeraziła ubikacja – była w drastycznym stanie. Mimo to, „miejscowi mieszkańcy” uczynili z niej klub - ciągle tam zbierało się około 10-12 osób, tam oni rozmawiali, śpiewali, palili i nawet pili herbatę... Stali naprzeciwko osób, które przyszedli do WC za potrzebą – wrażenie jak na scenie... Po pięciu dniach takich problemów i po wielokrotnych skargach członków rodziny dostałem pozwolenie na korzystanie z WC personelu, który prawie niczym się nie różnił, chyba że nie było tam widzów. Z prysznicem – to samo... więc wszystkie moje „spa-procedury” składały się w wycierania się wilgotnym ręcznikiem kilka razy dziennie. Ze szpitalnego jedzenia i wody zrezygnowałem w pierwszym dniu (w celu uniknięcia podmieszania jakichkolwiek niepożądanych leków). Jadłem tylko dwa razy dziennie – kiedy odwiedzała mnie rodzina. Leki, które ja zażywam już wiele lat, znajdowały się u pielęgniarki w sejfie, skąd ja codziennie rano wybierałem dzienną dawkę. W pierwszym dniu z tym były problemy, jednak po konsultacjach z tamtejszymi lekarzami, moje leki pozostawiono.

Pierwszy tydzień w szpitalu psychiatrycznym był najtrudniejszy – adaptacja do takich warunków, była nie lada wyzwaniem, szczególnie biorąc pod uwagę moje choroby. Piątego dnia zemdląłem. Dobrze, że miało to miejsce pod czas odwiedzin rodziny i obok była córka, która szybko zareagowała i pomogła mi dojść do siebie. Pielęgniarka na oddziale nie posiadała nawet zwykłego amoniaku. Udzielenie niezbędnej pomocy ze strony personelu medycznego polegało na zmierzeniu ciśnienia. 10 minut później przyszedł lekarz. Po tym jak zemdląłem, miałem skoki ciśnienia i źle się czułem. Musiałem zwiększyć dawkę przyjmowanych leków, aby kontrolować poziom cukru i

ciśnienie. Po kilku dniach zauważyłem pogorszenie wzroku, co było skutkiem dwóch kryzysów.

Później do mojego pokoju przeniesiono zostało trzech osób. Jednak administracja szpitala przekonywała wszystkich, że jestem w pokoju sam. ... Ponadto, lekarze pod czas wizyty w szpitalu Komisarza ds. Praw Człowieka, nie przyznawały się do tego, że zemdląłem...

Sama ekspertyza przebiegała w formie biesiady. Już od pierwszych dni ekspert nie miał wątpliwości co do mojej poczytalności, co zresztą zostało potwierdzone po trzech tygodniach mego pobytu w szpitalu psychiatrycznym. Komisja nie stwierdziła u mnie żadnych zaburzeń psychicznych. Dokładnego sformułowania nie znam, gdyż wniosek zostanie przekazany śledczemu. Jednak jak widać pod naciskiem olbrzymiego rezonansu na całym świecie FSB nie zaryzykuje już przepisać wynik, jak i nie zaryzykowało zrobić tego typu zamówienie lekarzom”³⁹.

WNIOSKI

Wydawało się, że upadek Związku Radzieckiego przyczynił się także do zniszczenia okrutnego systemu przymusowego leczenia zdrowych ludzi w szpitalach psychiatrycznych. Niestety, jak pokazują współczesne realia – nie do końca. Aneksja Krymu obnażyła cały wachlarz łamania praw człowieka w Rosji, są to nie tylko tortury pod czas zatrzymania i przesłuchania, ale również w walce z „inakomyslijem” stosuje się dawne sowieckie metody umieszczenia zdrowych psychicznie ludzi w szpitalu psychiatrycznym w celu uzyskania potrzebnych zeznań, złamania lub upokorzenia człowieka.

Umieszczenie Ilmi Umerowa w szpitalu psychiatrycznym w celu przeprowadzenia przymusowej ekspertyzy psychiatrycznej jest temu dowodem. Każdy człowiek, który ma odmienne poglądy na politykę państwa rosyjskiego (szczególnie jeśli przyłączenie Krymu do Rosji uważa za aneksję, a Krym nie uznaje rosyjskim) może zostać wysłany na przymusową ekspertyzę psychiatryczną.

³⁹Strona Facebook Ilmi Umerowa, z dnia 10 września 2016 roku,
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1828200827424782&id=100007046477228

Inną przyczyną mogą być poglądy religijne: wraz z aneksją Krymu rozpoczęły się prześladowania muzułman na Krymie, szczególnie tych, którzy posiadały własną wizję i mieli własne zdanie na temat aneksji Krymu. W domach Tatarów Krymskich dokonuje się pokazowych przeszukań pod pretekstem poszukiwania zabronionej w literatury religijnej oraz członków zabronionej w Rosji organizacji Hizb-at Tahrir, często przeszukania mają brutalny charakter (włamywania, niszczenia mienia).

Ekspertyzy psychiatryczne stosuje się nie tylko wobec mieszkańców Krymu, ale również wobec ukraińskich więźniów politycznych, większość z których została zatrzymana w Rosji po 2014 roku. Ponadto, taką politykę stosuje się i wobec obywateli Rosji, jak np., aktywni uczestnicy protestów na placu Błotnym w Moskwie lub osoby, które uważają Krym ukraińskim czy osoby, które próbują udowodnić lub nawet poszerzyć informację o tym, że na Donbasie są rosyjskie oddziały wojenne, które walczą po stronie separatystycznych republik. Rosyjska grupa w obronie praw człowieka Agora przeprowadziła analizę spraw karnych, których uczestnicy zostały przymusowo poddani ekspertyzie psychiatrycznej i doszła do wniosku, iż w Rosji odnotowuje się tendencja rozszerzenia praktyki wykorzystania psychiatrii jako karalnego instrumentu⁴⁰. W skali kraju można to uznać za pojedyncze przypadki, jednak liczba ich po woli rośnie.

Badania wykazały pewne zjawisko: jeśli człowiek przynajmniej raz w życiu, w dzieciństwie lub w młodości szukał pomocy u psychiatrów, w tym również dobrowolnie, to ma bardzo dużą szansę, że w przypadku wszczęcia postępowania karnego, psychiatra może ujawnić zaburzenia psychiczne i wyrazić opinię w potrzebie leczenia szpitalnego, nawet jeśli człowiek nigdy nie był w szpitalu i był leczony ambulatoryjnie⁴¹. Tak było z Michaiłem Kosenko („błotna sprawa”⁴²). Ten przykład walki z „inakomyslijem” może stać się przyczyną bardzo niepokojącego trendu, kiedy ludzie będą bać się zwracać o pomoc do psychiatrów. Z badań Agory wynika, że rosyjska psychiatria posiada ciężkie radzieckie dziedzictwo, jest całkowicie nietransparentna, zintegrowana pionowo, istnieje

⁴⁰ Правозащитная группа «Агора»: российская психиатрия абсолютно непрозрачна, <http://www.ixtc.org/2016/10/pravozaschitnaya-gruppa-agma-rossijskaya-psihiatriya-absolyutno-neproзрачна/#more-11632>, 13.10.2016.

⁴¹ Tamże.

⁴² Radziwinowicz W., *Stracona szansa placu Błotnego*, http://wyborcza.pl/1,76842,10824295,Stracona_szansa_placu_Blotnego.html, 15.12.2011.

ogromna różnica w praktyce i diagnostyce, podejścia w leczeniu tych lub innych schorzeń różnią się w zależności od regionu, są wyraźne luki w stosowaniu nowoczesnych leków, które eliminują skutki uboczne. W Rosji wciąż stosuje się preparaty, które mają poważne skutki uboczne i przestarzałe metody leczenia. Pacjent jest pozbawiony prawa wyboru lekarza, a jeśli jest na leczeniu ambulatoryjnym, to jest pozbawiony możliwości konsultacji z lekarzem prowadzącym. W kraju nie ma możliwości przeprowadzenia niezależnej, niepaństwowej ekspertyzy psychiatrycznej, a jurisprudencja jest bardzo dyskryminacyjna wobec pacjentów.

Eksperci Agory uważają, że we współczesnej Rosji represyjna psychiatria nie istnieje, jednak jej obraz jest wykorzystywany przez struktury siłowe jako instrument zastraszania. Ryzyko przejścia od indywidualnych przypadków stosowania przymusowej ekspertyzy psychiatrycznej w sprawach politycznych do zjawiska systemowego wciąż pozostaje wysokie.